

ภาพเล่าเรื่องบนใบเสมาสมัยทวารวดี ในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน

ผู้เรียบเรียง : นางสาวศิริลักษณ์ นาคประสงค์
นักศึกษาฝึกสหกิจศึกษาคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สาขาวิชาภาษาไทย
มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ผู้ตรวจแก้ : นางสาวกุลวดี สมัครไทย
นักโบราณคดีชำนาญการ สำนักศิลปากรที่ 8 ขอนแก่น

ใบเสมาคืออะไร??

คำว่า "ใบเสมา" ตามพจนานุกรม
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔
หมายถึง แผ่นหินที่ทำเป็นเครื่องหมายบอกเขต
อุโบสถ, ใบพัทธสีมา

ใบเสมา คือหลักฐานทางโบราณคดีที่โดดเด่น
ของชุมชนในวัฒนธรรมทวารวดีที่พบในภาคอีสาน
ใช้สำหรับกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนา
ส่วนมากทำจากหินทราย นิยมทำเป็นแผ่นแบนคล้าย
กลีบบัว หรืออาจเป็นแท่งหินมีทั้งทรงแปดเหลี่ยม
หกเหลี่ยม และสี่เหลี่ยม การตกแต่งพบทั้งแบบ
แผ่นเรียบและมีการตกแต่งลวดลาย เช่น สลักรูป
สันนูนทรงสามเหลี่ยมคล้ายสอปบริเวณกึ่งกลางใบ
หรือภาพเล่าเรื่องทางพุทธศาสนา เป็นต้น
พบกระจายอยู่ทั่วทั้งภาคอีสาน

การตกแต่งใบเสมาหินทรายสมัยทวารวดี
ที่พบในภาคอีสาน มีลวดลายและเรื่องราวแตกต่างกันไป
กันไป แบ่งได้เป็นหลายกลุ่ม

เมืองฟ้าแดดสงยาง
อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์

วัดพุทธสีมาราม
อ.วังสะพุง จ. เลย

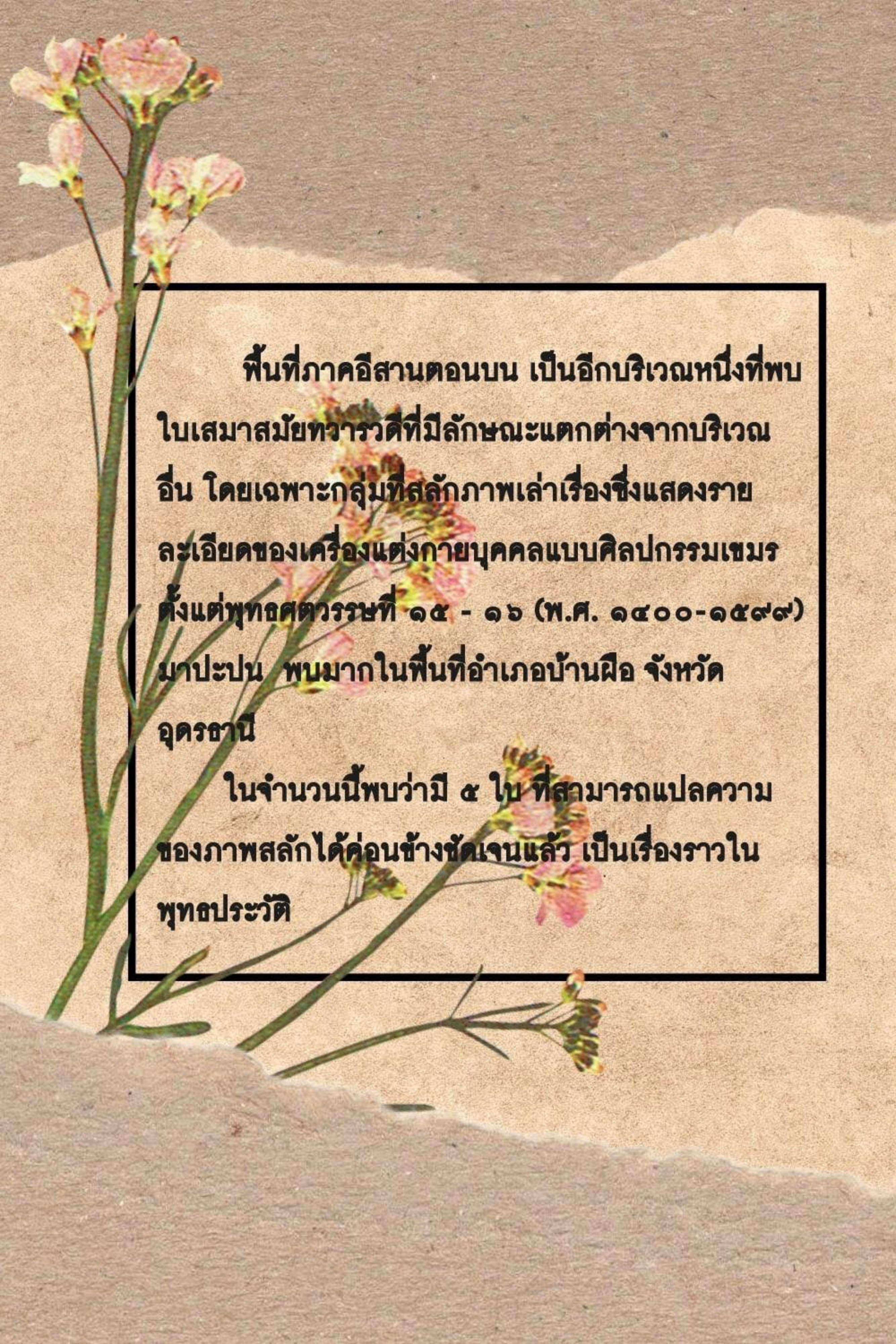
วัดสระพัง
อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น

ทวารวดี คือ ยุคสมัยทางประวัติศาสตร์โบราณคดีของ
ประเทศไทยเป็นยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ราวพุทธศตวรรษ
ที่ ๑๑ - ๑๖ (พ.ศ. ๑๐๐๐ - ๑๕๙๙) แคว้นแคว้นทวารวดีที่พัฒนามา
จากชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายสมัยเหล็กและรับเอา
อารยธรรมอินเดีย เช่น ความเชื่อทางศาสนา ศิลปกรรม อักษร
ภาษา และการปกครอง เป็นต้น เข้ามาผสมผสานเป็นวัฒนธรรม
ใหม่ของตนเอง (สำนักโบราณคดี, ๒๕๕๐: ๒๓๖)

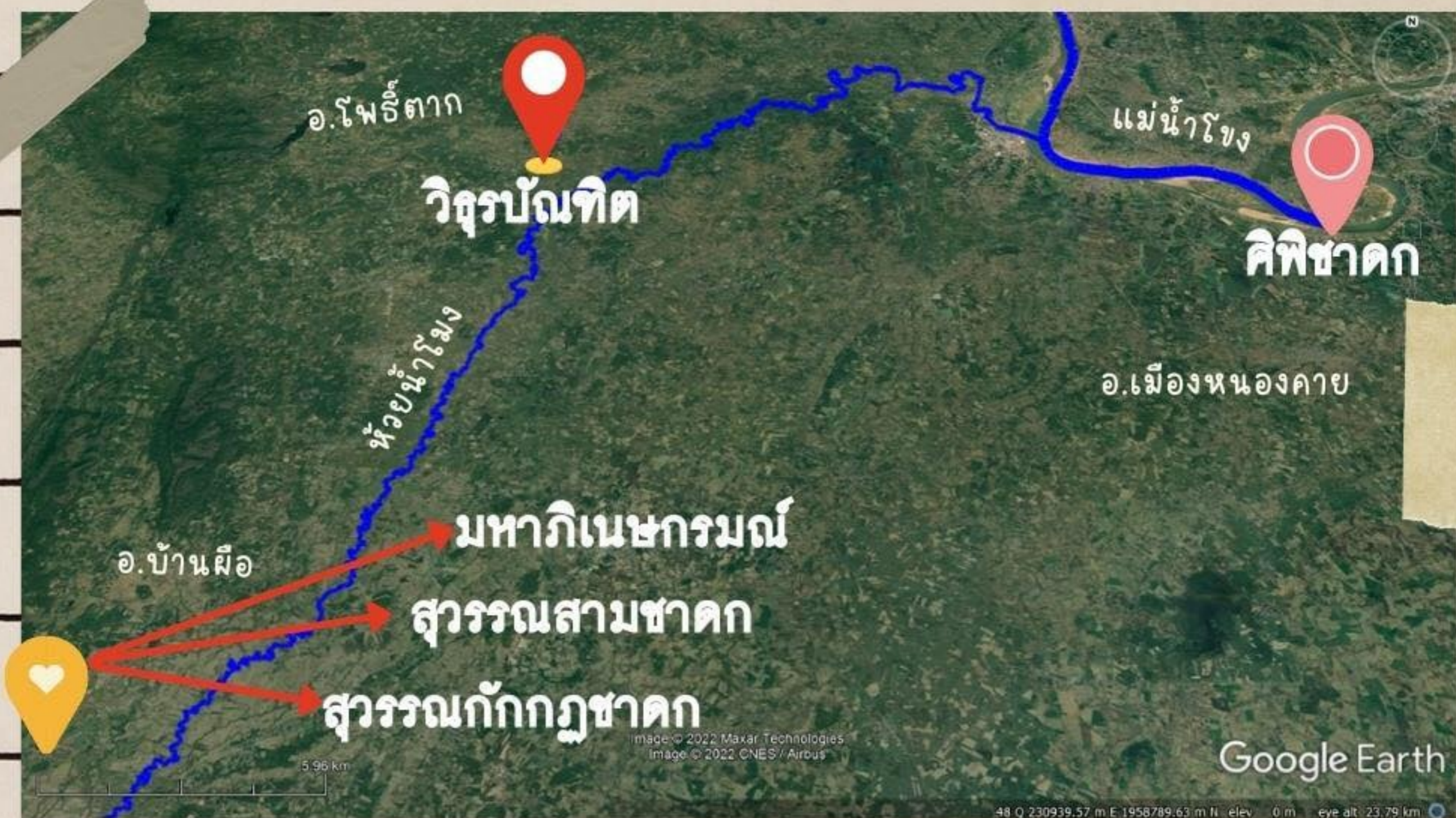
สำหรับในภาคอีสานพบหลักฐานของชุมชนสมัยทวารวดีที่
สัมพันธ์กับคติความเชื่อในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะฝ่ายเถรวาท
เป็นจำนวนมากและมี "ใบเสมาหินทราย" เป็นหลักฐานทาง
วัฒนธรรมที่โดดเด่น

พื้นที่ภาคอีสานตอนบน เป็นอีกบริเวณหนึ่งที่พบ
ไบเซมาสมัยทวารวดีที่มีลักษณะแตกต่างจากบริเวณ
อื่น โดยเฉพาะกลุ่มที่สภาพเล่าเรื่องซึ่งแสดงราย
ละเอียดของเครื่องแต่งกายบุคคลแบบศิลปกรรมเขมร
ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ (พ.ศ. ๑๔๐๐-๑๕๙๙)
มาปะปน พบมากในพื้นที่อำเภอบ้านฝาง จังหวัด
อุดรธานี

ในจำนวนนี้พบว่ามี ๕ ใบ ที่สามารถแปลความ
ของภาพสลักได้ค่อนข้างชัดเจนแล้ว เป็นเรื่องราวใน
พุทธประวัติ

ตำแหน่งที่พบใบเสมา
ภาพพุทธประวัติ จำนวน ๕ เรื่อง

๑. ใบเสมาสลักเรื่อง ศัพทชาดก

(Sibi Jataka)

เหยี่ยว

ตาชั่ง

พระมังสา

นกเขา

วัดสาวสุวรรณาราม

ต.เวียงคุก อ.เมือง จ.หนองคาย

เป็นเรื่องในชาดกนอกนิบาตฝ่ายมหายานที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็น

พระเจ้าศิพธิ กล่าวถึงพระอินทร์ทรงแปลงกายเป็นนกเขา และกำลังถูกพระอัคนีซึ่งแปลง

ร่างเป็นเหยี่ยวไล่จิก จึงบินไปขอความช่วยเหลือจากพระเจ้าศิพธิ ทำให้เหยี่ยวนั้นไม่พอใจ

พระเจ้าศิพธิ โดยอ้างว่านกเขานั้นจะเป็นอาหารของตนหากพระเจ้าศิพธิปรารถนาที่จะช่วย

เหยี่ยวก็จะขอพระมังสา (เนื้อ) ของพระองค์เท่ากับน้ำหนักของนกเขาเพื่อเป็นการไถ่ชีวิต

พระเจ้าศิพธิจึงตอบตกลง พระองค์จึงนำนกเขาไปไว้บนตาชั่งแล้วจึงทรงเชือด

พระมังสาของพระองค์นำไปชั่ง แต่ไม่ว่าจะทรงเชือดพระมังสาไปมากเพียงใดน้ำหนักไม่

เท่าหนักเขาเสียที จนท้ายที่สุดพระเจ้าศิพธิจึงขึ้นไปบนตาชั่งเพื่ออุทิศพระองค์ให้เป็นอาหาร

ของเหยี่ยว ฝ่ายพระอินทร์เมื่อตระหนักได้ถึงกุศลเจตนาของพระเจ้าศิพธิ จึงได้เปิดเผย

ความจริงให้พระองค์ทรงทราบ

(รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, ๒๕๔๕ : ๑๐๒-๑๐๗)

๒. ใบเสมาสลักร่อง วิฑูรบัณฑิต (Vidhurapandita Jataka)

ปุนณกยักษ์

วิฑูรบัณฑิต

ม้าวิเศษ

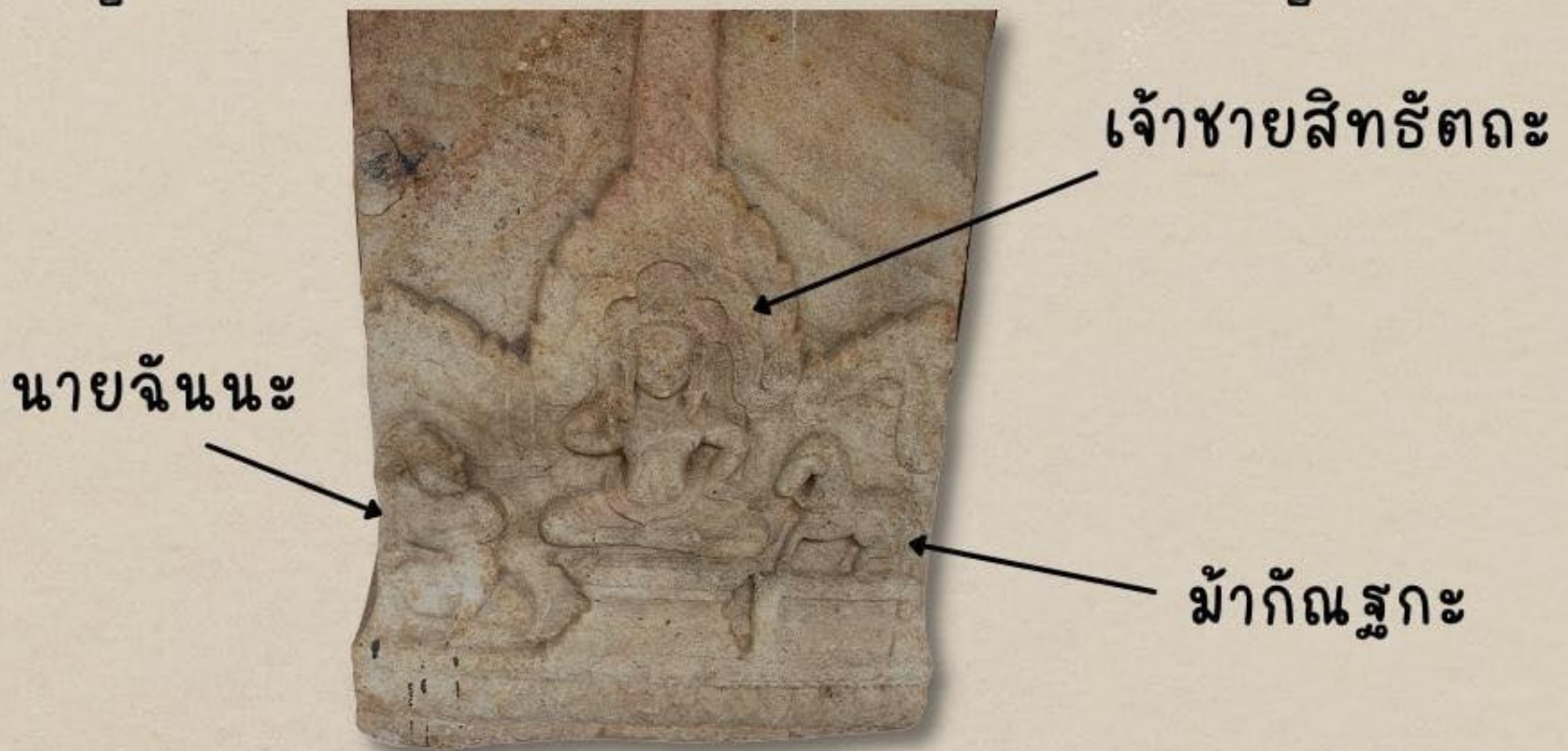
สำนักสงฆ์ดงนาคร่ำ
ต.โพธิ์ตาก อ.โพธิ์ตาก จ.หนองคาย
ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานเมืองหนองคาย

เป็นเรื่องในทศชาติที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นวิฑูรบัณฑิต (ชาติที่ ๙) ซึ่งเป็นเสนาบดีที่แสดงธรรมได้ดีซึ่งกินใจ วันหนึ่งพญาวรณนาคราชได้ฟังธรรมจากวิฑูรบัณฑิตมีความซาบซึ้งมากจึงนำไปเล่าให้แก่พระชายา นางก็บังเกิดความต้องการที่จะฟังบ้าง จึงออกอุบายแกล้งป่วยและได้กล่าวว่าการหัวใจของวิฑูรบัณฑิต พระธิดาของนางจึงอาสาไปยื่นพ้อมรำนยอดเขาโดยให้เงื่อนไขว่า หากใครต้องการสมรสกับนางจงไปเอาหัวใจของวิฑูรบัณฑิตมาให้นาง

ปุนณกยักษ์ซึ่งมีม้าวิเศษเป็นพาหนะเมื่อได้ทราบข่าวจึงอาสาไปจับตัวของวิฑูรบัณฑิตมา เมื่อวิฑูรบัณฑิตได้ทราบถึงต้นสายปลายเหตุก็เข้าใจเรื่องราวโดยตลอด จึงได้แสดงธรรมให้เข้าใจว่าหัวใจที่นางนาคกล่าวนั้นหมายถึง พระธรรมเทศนาที่ตัวของวิฑูรบัณฑิตบรรยายนั่นเอง

(ปติสร เพ็ญสุต, ๒๕๕๒: ๑๙-๓๔)

๓. ใบเสมาสลักภาพตอน มหาภิเนษกรรมณ
(The Great Departure Scene)

วัดโนนศิลาอาสน์วาราม
ต.เมืองพาน อ.บ้านฝ่อ จ.อุดรธานี

กล่าวถึงพุทธประวัติ ตอนที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกจากพระราชวังยามค่ำคืน พระองค์ทรงประทับบนหลังม้ากัณฐกะโดยมีนายจันนะตามเสด็จไปจนถึงฝั่งโนนมานที่ พระองค์ได้ทรงตัดพระเกศาและคืนเครื่องทรงกษัตริย์ให้แก่นายจันนะเพื่อนำกลับไปยัง กรุงกบิลพัสดุ์ (ปติสร เพ็ญสุต, ๒๕๕๒: ๑๙-๓๔)

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี (๒๕๔๕: ๑๐๘-๑๑๓) ได้เสนอว่าเสมาใบนี้เป็นภาพเล่าเรื่อง ตอน มหาภิเนษกรรมณ (ตอนพระพุทธเจ้าออกผนวช) แต่ปติสรณ์ เพ็ญสุต วิเคราะห์ว่าอาจ เป็นเรื่อง วิจรบัณทิต

๔. ใบเสมาสลักเรื่อง สุวรรณสามชาดก
(Suvanna-sama Jataka)

วัดโนนศิลาอาสน์วราราม
ต.เมืองพาน อ.บ้านฝ่อ จ.อุดรธานี

เป็นเรื่องในทศชาติที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นสุวรรณสาม (ชาติที่ ๓) มีนายพราน ๒ คน ได้สัญญากันว่าถ้ามีลูกสาว-ลูกชายจะให้แต่งงานกัน เมื่อนบุตรของทั้งสองอายุได้ ๑๖ ปี ก็ได้แต่งงานกัน แต่ทั้งสองตั้งใจว่าจะไม่มีความสัมพันธ์ฉันท์สามีภรรยา และพากันออกบวชอยู่ในป่าหิมพานต์ ต่อมาพระอินทร์จึงให้พรด้วยการประทานบุตรที่มีผิวงามตั้งทองคำชื่อว่าสุวรรณสามแก่ดาบสทั้งสอง

เมื่อสุวรรณสามอายุได้ ๑๖ ปี ดาบสทั้งสองเกิดตาบอด แต่สุวรรณสามก็ได้ดูแลบิดามารดาเป็นอย่างดี จนวันหนึ่งพระเจ้ากบิลยักษ์แห่งกรุงพาราณสีได้ออกล่าเนื้อในป่าหิมพานต์พบสุวรรณสามไปตักน้ำและอยู่ท่ามกลางฝูงมฤค (เนื้อ) จึงได้ยิงลูกศรอาบยาพิษใส่สุวรรณสามจนถึงแก่ความตาย

ภายหลังพระเจ้ากบิลยักษ์สำนึกผิดจึงตั้งพระทัยที่จะดูแลพระดาบสทั้งสองเป็นการไถ่โทษ เมื่อดาบสทราบเรื่องจึงได้อธิษฐานขอให้สุวรรณสามฟื้นคืนชีวิตอีกครั้ง ดวงตาของทั้งสองก็กลับมามองเห็นได้ดังเดิม สุวรรณสามได้แสดงธรรมโปรดพระเจ้ากบิลยักษ์ และได้ปรนนิบัติบิดามารดาสืบต่อมา

(อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, ๒๕๔๑: ๔๖)

๕. ใบเสมาสลักเรื่อง สุวรรณกั๊กกฏชาดก
(Suvannakakka Jataka)

วัดโนนศิลาอาสน์วาราม

ต.เมืองพาน อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี

เป็นเรื่องในชาดกนอกนิบาตว่าด้วยเรื่องของปูลาด เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์ (อดีตชาติของพระพุทธเจ้า) เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์เจ้าของทีนา วันหนึ่งได้ไปล้างหน้าที่หนองน้ำ พบปูลาดจึงจับมานอนที่ผ้าห่มของตน เมื่อออกไปนาก็พาไปปล่อยลงน้ำ ทำเช่นนี้จนคุ้นเคยกัน

ครั้งนั้นยังมีอิกกาสองผัวเมียปรารถนาจะจิกกินนัยน์ตาของพระโพธิสัตว์ จึงขอร้องให้งูเห่าหม้อช่วยไปกัดพระโพธิสัตว์ขณะลงมาล้างหน้า เมื่องูกัดจนพระโพธิสัตว์ล้มลง อิกาก็กเข้ามาจิกเอาลูกนัยน์ตา ฝ่ายปูลาดเห็นสหายกำลังมีภัยจึงเอาก้ามหนีบที่คอของงูและคอของอิกกา งูจึงออกอุบายเพื่อให้ปูลาดปล่อยทั้งตนและอิกกาว่าจะดูพิษออกให้ แต่ปูลาดเห็นเล่ห์กลจึงปล่อยเฉพาะงูเพื่อให้ดูพิษจนพระโพธิสัตว์ฟื้น แล้วจึงเอาก้ามหนีบหัวสัตว์ทั้งสองจนตาย

(อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, ๒๕๔๑)

สรุป

๑. ไบเสมาสมัยทวารวดีในพื้นที่ภาคอีสาน

ตอนบน กลุ่มที่มีอิทธิพลศิลปะเขมรเข้ามาปะปนนั้น พบหนาแน่นทางฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพาน โดยเฉพาะแถบอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เรื่อยมาตามห้วยน้ำโมงต่อเนื่องมาตามแม่น้ำโขงด้านตะวันออกที่อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

กลุ่มที่วิเคราะห์ตีความได้แล้วพบว่าส่วนหนึ่งเป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติ อย่างน้อย ๕ เรื่อง

๒. ภาพพุทธประวัติทั้ง ๕ เรื่อง แบ่งได้ ๒ ช่วงเวลา คือ

๒.๑ ช่วงเวลาปัจจุบัน พบตอนมหาภิเนษกรรม

๒.๒ อดีตชาติ แบ่งย่อยเป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑) ทศชาติชาดก ๒ เรื่อง (วิรูปันฑิตชาดก และ สุวรรณสามชาดก)

๒) ชาดกนอกนิบาต ๒ เรื่อง (สุวรรณกั๊กกฐชาดก และคิพิชาดก)

๓. คิพิชาดก เป็นชาดกนอกนิบาตในคติความเชื่อของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

จากทั้ง ๕ เรื่อง แสดงให้เห็นว่าแม้ชุมชนสมัยทวารวดีที่พบในภาคอีสานจะนิยมนับถือพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท (หินยาน) เป็นหลัก แต่ก็มีความเชื่อฝ่ายมหายานร่วมด้วย

บรรณานุกรม

ปติสร เพ็ญสุด. (๒๕๕๒). การวิเคราะห์ภาพสลักวิธูปันทิต บนเสมา
ทวารวดีในภาคอีสาน. *ดำรงวิชาการ*, ๘(๑), ๑๙-๓๔. ค้นเมื่อ ๑๒
มกราคม ๒๕๖๕, จาก [http://www.damrongjournal.su.ac.th/
index.php?page=view_article&article_id=345](http://www.damrongjournal.su.ac.th/index.php?page=view_article&article_id=345)

รุ่งโรจน์ ภิรมยอนุกุล. (๒๕๔๕). ใบเสมาเรื่องศิพิชาดก: ร่องรอยพุทธ
ศาสนamahayanในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน. *วารสาร
เมืองโบราณ*, ๒๘(๓), ๑๐๒-๑๐๗.

สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. (๒๕๕๐). *ศัพท์านุกรม
โบราณคดี*. กรุงเทพฯ: สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวง
วัฒนธรรม.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. (๒๕๔๑). การศึกษาเบื้องต้นด้านประวัติศาสตร์ศิลปะของใบ
เสมากลุ่มพระพุทธรูปบาทบัวบาน อำเภอบ้านฝือ อุดรธานี. ใน สุวิทย์
ชัยมงคล (บรรณาธิการ) *ใบเสมากลุ่มพระพุทธรูปบาทบัวบานอำเภอ
บ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. หน้า ๒๕-๕๓.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. (๒๕๔๓). ใบเสมาสลักภาพมหาภิเนษกรรมณที่วัด
โนนศิลาอาสน์ วราราม. *วารสารเมืองโบราณ*, ๒๖(๔), ๑๐๘-๑๑๓.

